

*Леонід МАЦКЕВИЙ,
Ігор КОЧКІН,
Галина ПАНАХИД*

ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У с. СТАРУНІ

Повідомляється про відкриття археологічних пам'яток у селі Старуня та в його околицях – поблизу знахідок унікальної добре збереженої фауни та флори доби пізнього плейстоцену та голоцену. Перспективними є археологічні роботи безпосередньо на місці розташування колишньої шахти з видобутку озокериту.

Вступні зауваження

Село Старуня Богородчанського району на Івано-Франківщині розташоване за 140 км на південь від м. Львова, на 40 км південніше від Івано-Франківська у долині потоку Великий Лукавець. Геоморфологічно Старуня розташована на Міжбистрицькій височині, для якої характерний денудаційно-аккумулятивний та ерозійний типи рельєру.

Перша письмова згадка про Старуню датується 1378 роком. У давній грамоті значиться, що князь Владислав Опольський подарував село Драгомирові за вірну службу [Грушевський, 1903, с. 4–5]. Проте, як свідчать нещодавні археологічні відкриття, люди поселилися на цій території ще десятки тисяч років тому [Matskevych, 2005, p. 45–51] (фото 21; 22; рис. 1–15). Їх сучасниками були гіганти тогочасного тваринного світу – мамонт, шерстистий носоріг, північний олень та ін. Це підтверджує думку відомого природознавця А. Полякова, висловлену ним ще у ХІХ столітті, про те, що у місцях знахідок мамонта, носорога, інших великих тварин потрібно шукати сліди поселень давніх людей. У своїх господарських потребах людина використовувала тони м'яса, шкіру, кістки тощо.

Старуня стала відома 100 років тому завдяки унікальному місцезнаходженню плейстоценової фауни та флори [Łomnicki, 1908, s. 63–70; Обермайер, 1913, с. 92–94]. Тут зібрані воєдино виняткові геологічні явища та дивовижні за збереженням рештки тварин і рослин [Татаринів, 1965, с. 118–120; Alexandrowicz, 2004, 261 s.]. Мамонт, шерстисті носороги, інші унікальні знахідки, виявлені у старунському озокеритовому болоті, стали окрасою музеїв Львова, Кракова, Зальцбурга, Івано-Франківська та інших міст. Старуня – унікальний об'єкт для проведення комплексних міждисциплінарних досліджень, який не має аналогів у Європі.

Палеоекологічний аналіз

Більшість старунських знахідок плейстоценової та голоценової фауни і флори могла бути синхронна тогочасній людині. А думка про ймовірність існування тут поселень давньої людини десятки років висловлювалася у багатьох працях [Обермайер, 1913, с. 92–94; Борисковський, 1947, с. 85–99; Татаринів, 1965, с. 118–120; Janusz, 1918, s. 46]. Однак у літературі не було публікацій про сліди перебування давньої людини у цій місцевості. На думку М. Ломницького, це могло бути пов'язане з тим, що місцевий консерватор старожитностей не проявляв належної активності у період проведення робіт 1907 року [Łomnicki, 1908, s. 63–70].

За твердженням М. Ломницького, у 1907 р. біля туш мамонта та носорога були виявлені видовжений обпалений уламок деревини і фрагмент палиці, довжиною близько 1 м. Останній з одного кінця був відтятий якимось не дуже гострим знаряддям [Łomnicki, 1908, s. 63–70]. Втім, датування цих знахідок залишилося нез'ясованим. Вказувалося також на ушкодження туші носорога, що могли бути нанесені палицею-спицею. Подібні факти у багатьох регіонах, часом, є характерною ознакою перебування людини, чи навіть свідчать про її мисливську діяльність на

певній території. Присутність людини не виключалася також у наступну епоху – у період існування тварин (бик, козуля, кінь) і рослин голоценового комплексу старунських знахідок.

Озвучено багато фактів, які свідчать про одночасне перебування на території Старуні людини та плейстоценової і голоценової фауни та флори. Найбільш повно ці факти наведені у монографічних працях і тезах доповідей, що були опубліковані нещодавно [Alexandrowicz, 2004, 261 s.; Kotarba, 2005, 218 p.; Викопа фауна і флора..., 2007, 82 с.].

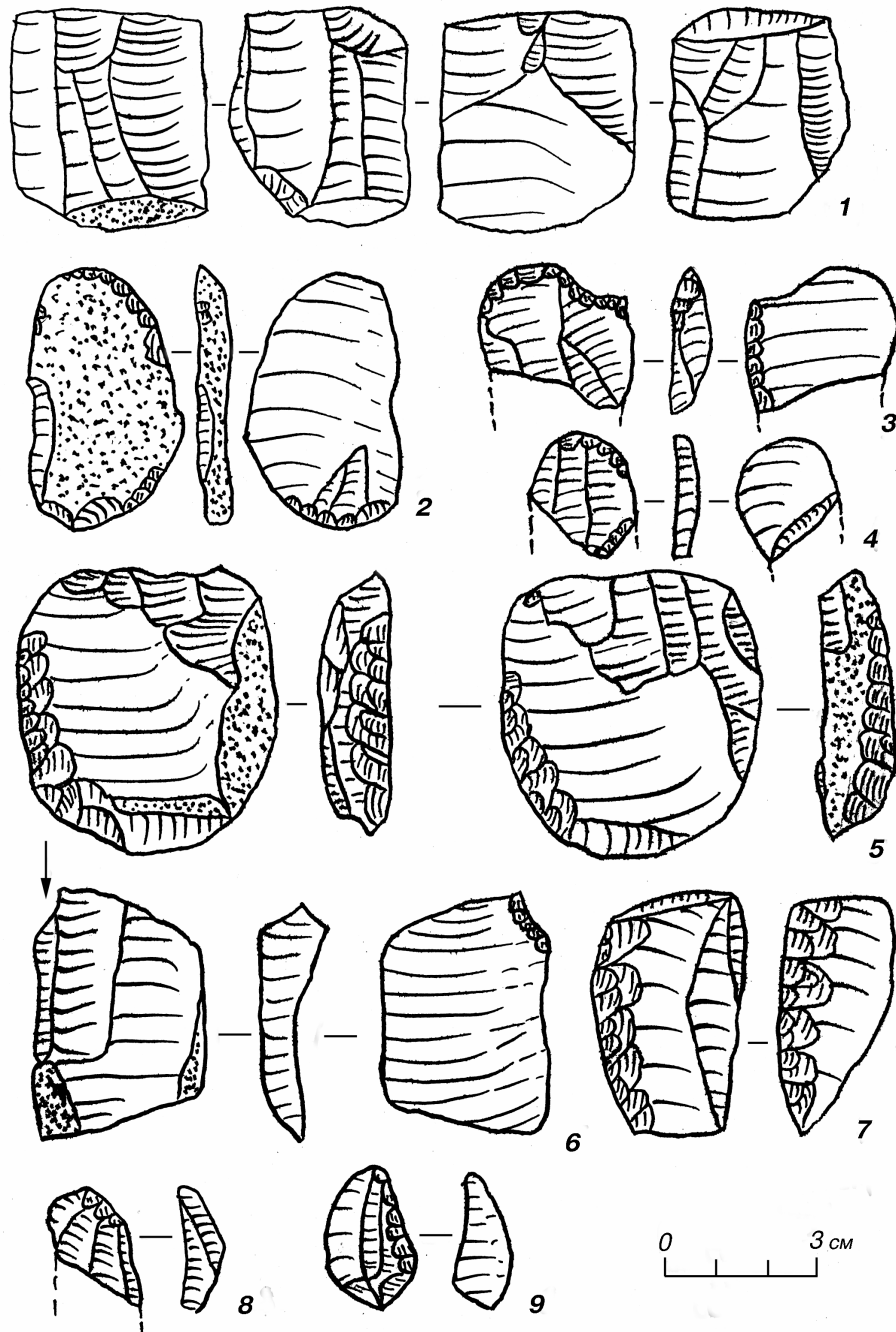

Рис. 1. Поселення Старуня IV (1–4) і Молодків I (5–9). Кам'яні нуклеуси та знаряддя доби палеоліту

Fig. 1. Settlement Starunia IV (1–4) and Molodkiv I (5–9). Stone cores and implements from Paleolithic

У цьому плані важливими є хронологічні рамки, що приводяться для фауністичних знахідок – у межах 47–14 тис. р. т., хоча інші матеріали свідчать про пізніший час [Kotarba, 2005a, p. 9–20; Kubiak, 1971, s. 267–268; Kubiak, Drygant, 2005, p. 37–44]. Наводяться докази про існування тут у плейстоцені запасів солі, які могли використовуватися тогочасними людьми. Болотні вулкани запобігали утворенню мерзлоти у тундрі, створюючи пастки для тварин і, очевидно, людей [Alexandrowicz, 2005, p. 21–36; Приходько, 2007, с. 61–62]. Починаючи від доби палеоліту, люди могли використовувати місцеві мінеральні джерела. Вони мали лікувальний ефект при кишково-шлункових хворобах, які були досить поширеними серед давнього населення [Приходько, 2007, с. 61–62; Клименко, Нейко, 2007, с. 41–43]. Хімічні та ізотопні аналізи проб води, відібраних із свердловини Надія-1 та засипаної шахти на місці знахідок решток викопних ссавців, свідчать на користь гіпотези, що на цій території існувало соляне болото або озеро, яке живилося розсолами, утвореними у результаті розмивання місцевих покладів солі. Це озеро було привабливим місцем водопою великих тварин – носорогів та мамонтів [Duliński, Róžański, Kotarba, 2005, p. 187–194]. Зазвичай, у місцях, куди тварини приходили на водопій, на них полювали мисливці. Про це може свідчити згадане спостереження М. Ломницького. Сіль і солоня вода у давні епохи приваблювали людей. Це, поряд з іншими наведеними факторами, є причиною скупчення значної кількості археологічних пам'яток плейстоценового і голоценового часу в околицях с. Старуня.

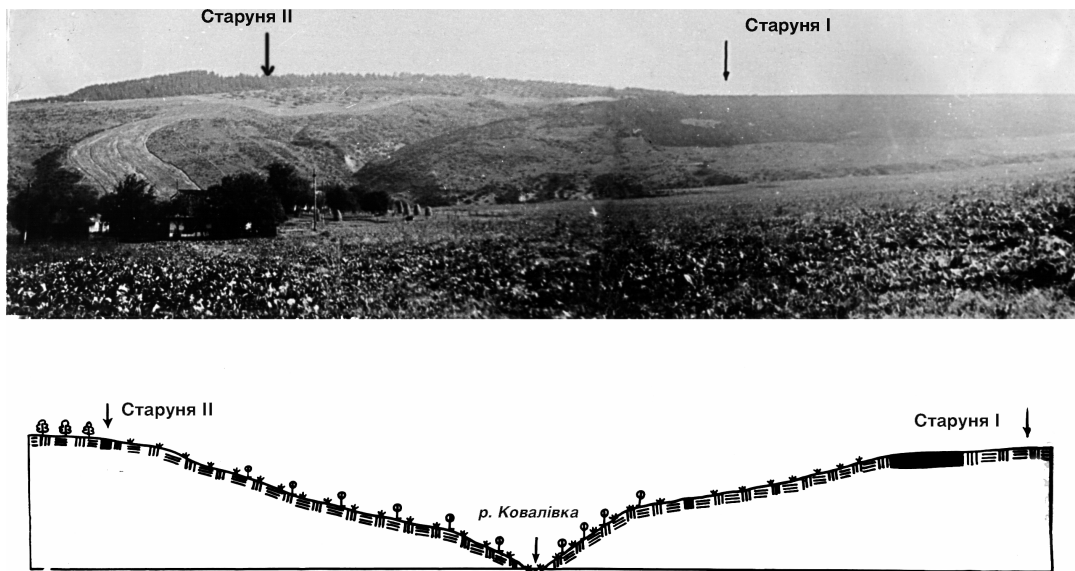

Рис. 2. Поселення Старуня I і Старуня II. Світлина І. Кочкіна. 1977 рік

Fig. 2. Settlements Starunia I and Starunia II. Photo by T. Kochkin. 1977

Достеменні свідчення про перебування людей в долині р. Великий Лукавець поряд з озокеритовими копальнями отримані у результаті вивчення розрізу голоценових відкладів, відслонених у борту тераси висотою 4 м на лівому березі ріки [Alexandrowicz S., Alexandrowicz W., Krapiec, 2005, p. 95–101]. У нижній частині цього розрізу знайдені численні фрагменти стовбурів дерев зі слідами їх рубання. Здебільшого це хвойні (смерека, сосна), у меншій кількості листяні породи (береза, дуб, в'яз, вільха). Їх дендрохронологічний аналіз базується на 21 пробі, а найдовша послідовність охоплює 298 років. На основі плаваючої хронології знахідки датовані 1114–1410 роками н. е. Результати цього аналізу показують, що інтенсифікація нагромадження болотних ґрунтів із пеньками дерев була зумовлена вирубкою лісу у долині і розвитком господарської діяльності у середньовіччі, в основному в XIII і XIV століттях. Ця епоха співпадає із часом спалення татарами навколишніх населених пунктів і початком їх нової забудови та першою письмовою згадкою власне про с. Старуня.

Історія археологічних досліджень

У 1975 р. Л. Микитенко на межі сіл Старуня і Гвізд обстежив дві пам'ятки, датовані пізньою порою верхнього палеоліту (Старуня 2, за 2 км на схід від с. Старуня у місцевості Мазурка) і пізнім мезолітом (Старуня 1, за 1 км на схід від с. Старуня у місцевості Верпель) [Клапчук, Микитенко, 1976, с. 335]. В експозиції Івано-Франківського краєзнавчого музею ці обидва пункти представлені як поселення Гвізд доби мезоліту. У 1977 році І. Кочкін зібрав підйомний матеріал на пам'ятці Старуня І (фото 21, 1).

Рис. 3. Поселення Старуня І. Розкопки у 1980 р. Світлина Л. Мацкевого
Fig. 3. Settlement Starunia I. Excavations in 1980. Photo by L. Matskevych

У 1976–1982 і 1985 роках Прикарпатський загін Волино-Подільської експедиції і Прикарпатська археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР, а у 2005–2007 роках Прикарпатська експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (начальник експедицій – Л. Мацкевий) здійснили комплексні міждисциплінарні дослідження в околицях с. Старуня. Були проведені багаторічні розкопки багатошарового поселення Старуня І, а також розвідкові обстеження. Крім працівників вказаних інституцій, у роботах приймали участь спеціалісти інших установ. У результаті цих досліджень у с. Старуня, поблизу місцезнаходження плейстоценової та голоценової фауни і флори було відкрито 17 (частково 2–3-х шарових) археологічних пам'яток, на яких простежено 30 поселень давньої людини [Паньків та ін., 2001, с. 15–17]. Пам'ятки датуються від кам'яної доби до новітнього часу включно [Мацкевой, 1978, с. 28–29; 1980, с. 111–112; 1980а, с. 303–305; 1981, с. 281–283; 1981а, с. 130; 1983, с. 288–289; 1987, с. 370–371; 1987а, с. 164–165; 1991, 148 с.; Мацкевий, 1993, с. 24–26; 2005, с. 129–131; 2007, с. 39–41; Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356–357; Мацкевой, Адаменко, Василенко, 1979, с. 366–367; Адаменко, Василенко, Мацкевой, 1981, с. 45–46; 2007, с. 117–120; 2007а, с. 120–123; Александровский, Мацкевой, 1986, с. 195; 1989, с. 218–224; Билинкевич, Гинда, Мацкевой, 1983, с. 92–95; Мацкевий та ін., 2006, с. 281–284; 2006а, с. 41–42; 2007, с. 290–294; Мацкевий, Панахид, 2007, с. 45–51; Mackiewoy, 1982, s. 60–64; 1993, p. 28; 1995, p. 61, с. 82; 1995а, p. 690–691, с. 628; 1999, p. 241–254; 2000, p. 106; Matskevych, 2005, p. 45–51; 2007, с. 162–165; Matskevoi, Adamenko, Pashrevich, Tatarinov, 1984, p. 30–31].

Крім публікацій, по старунській проблематиці було проведено низку міжнародних і регіональних конференцій, симпозіумів і семінарів, на яких виголошено десятки тематичних

доповідей [Мацкевой та ін., 1983, с. 5–29; Мацкевий, Панахид, 2006, с. 349–351; Мацкевой, Рыбачёк, 1984, р. 168–175; Татаринів, 2000, 254 с.; Alexandrowicz, 2004, s. 197–199, 237; Kotarba, 2005, 218 p.].

У 1977 р. Прикарпатський загін Волино-Карпатської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР за 2 км на південь від місця виявлення мамонта, шерстистого носорога, інших тваринних і рослинних решток в озокеритовій шахті у с. Старуня, на північно-західній околиці с. Молодків виявив поселення доби кінця середнього або пізнього палеоліту Молодків І (фото 21, 16). У 1977 і 1979 роках за 6 км на південний захід відкрито та прошурфовано поселення доби мезоліту та відзначено відклади нового та новітнього часу у печерно-скельному гроті Манява І, за 1 км на південь від с. Манява, у місцевості Блаженний Камінь [Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356–357; Мацкевой, Адаменко, Василенко, 1979, с. 366–367; Мацкевий, 1993, с. 24–26]. Таким чином, у межах с. Старуня та в його околицях було виявлено та обстежено значну кількість археологічних пам'яток доби палеоліту, мезоліту, енеоліту, епохи бронзи, включаючи її ранній етап, ранньозалізного часу, середньовіччя, нового й новітнього часу.

Комплексний аналіз археологічних знахідок

Комплексність та міждисциплінарність польових і камеральних археологічних робіт Прикарпатської експедиції у с. Старуня забезпечувалося участю науковців багатьох установ. Геоморфологічні спостереження проводили О. Адаменко (Івано-Франківський Національний технічний університет нафти і газу) [Адаменко, Василенко, Мацкевой, 1981, с. 45–46; 2007, с. 117–120; 2007а, с. 120–123] та А. Александровський (Інститут географії АН СРСР) [Александровський, Мацкевой, 1986, с. 195; 1989, с. 218–224]. Ці роботи дозволили локалізувати мезолітичний шар Старуня І горизонтом ґрунту В, відзначити інситаєність відкладів на цій та інших пам'ятках. Остеологічні матеріали вивчали: фауну хребетних – К. Татаринів (Львівський медінститут) (на поселенні Старуня І визначені остеологічні рештки собаки (*Canis familiaris* L.), дикої свині (*Sus Scrofa* L.), північного оленя (*Rangifer tarandus* L.) і тетерячих (*Tetraonidae*)) [Мацкевой та ін., 1983, с. 5–29]; а безхребетних – Т. Білінкевич (Державний природознавчий музей АН УРСР) (на поселенні Старуня І визначені річкові молюски унію (*unio* sp.) та сухопутні – гелікс (*Helix* sp.)) [Білінкевич, Гинда, Мацкевой, 1983, с. 92–95]. Палеоботанічні та флористичні спостереження здійснювали О. Кащишин (Івано-Франківський краєзнавчий музей) і Г. Пашкевич (Інститут археології АН України) [Мацкевой та ін., 1983, с. 5–29]. Ці роботи дали інформацію про наявність у мікрорайоні значної кількості їстівних рослин, які у всі часи були суттєвим доповненням до м'ясного раціону місцевого населення. Петрографічно-мінералогічні визначення, що свідчать про якісну місцеву крем'яну та кам'яну сировину, належать Н. Білоус, М. Петруняку (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) [Мацкевой, 1987а, с. 164–165; Мацкевий, 2005, с. 129–131], Є. Рыбачку (Львівський державний університет імені І. Франка) та М. Репун (Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР) [Мацкевой, 1987а, с. 164–165]. Абсолютне датування взірців деревного вугілля з культурного шару поселення Старуня І виконане методом ¹⁴C лабораторією Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР [Білінкевич, Гинда, Мацкевой, 1983, с. 92–95]. Детальна інформація про природне середовище мікрорайону с. Старуня містяться у збірниках матеріалів конференції, що відбулася в Кракові у 2005 р. [Kotarba, 2005, 218 p.] та матеріалів Другої Міжнародної наукової конференції до 100-річчя першої знахідки волохатого носорога у Старуні у 1907 р., яка відбулася в Івано-Франківську у 2007 р. [Викопна фауна і флора..., 2007, 82 s.] Використані також напрацювання на цій та суміжних територіях І. Іванової, І. Підоплічка та Я. Кульчицького [Мацкевой та ін., 1983, с. 5–29; Matskevych, 2005, р. 45–51]. У роботах приймали участь викладачі та студенти багатьох вузів, учні та краєзнавці.

Археологічна джерельна база

1. **Пам'ятка Старуня І.** Зафіксована за 0,7 км на північний захід від Ластівцевої школи у с. Старуня в місцевості Ластівецька Гора (фото, 21 І; рис. 2–12). Стоянку відкрив та обстежував Прикарпатський загін Карпато-Волинської експедиції та Прикарпатська експедиція Інституту суспільних наук АН України у 1976–1982 і 1985 роках [Мацкевой, 1978, с. 28–29;

1980, с. 111–112; 1981а, с. 130; 1991, 148 с.], а в 2005 році – Прикарпатська експедиція Інституту українознавства НАН України [Мацкевий та ін., 2006, с. 281–284; 2006а, с. 41–42]. Крім того, у 1977 році І. Кочкін зібрав на території пам'ятки підйомний матеріал.

Поселення знаходиться на лівому березі р. Ковалівки. Поруч із пам'яткою, на рівні 5 м, знаходиться джерело (рис. 2). Пам'ятка фіксується на площі 50×100 м, відносні висоти – 25–40 м над урізом ріки. Для цієї місцевості характерний низькогірно-горбистий рельєф. Складки й підвищення відділені широкими пониженнями, на яких помітні сліди діяльності потоків.

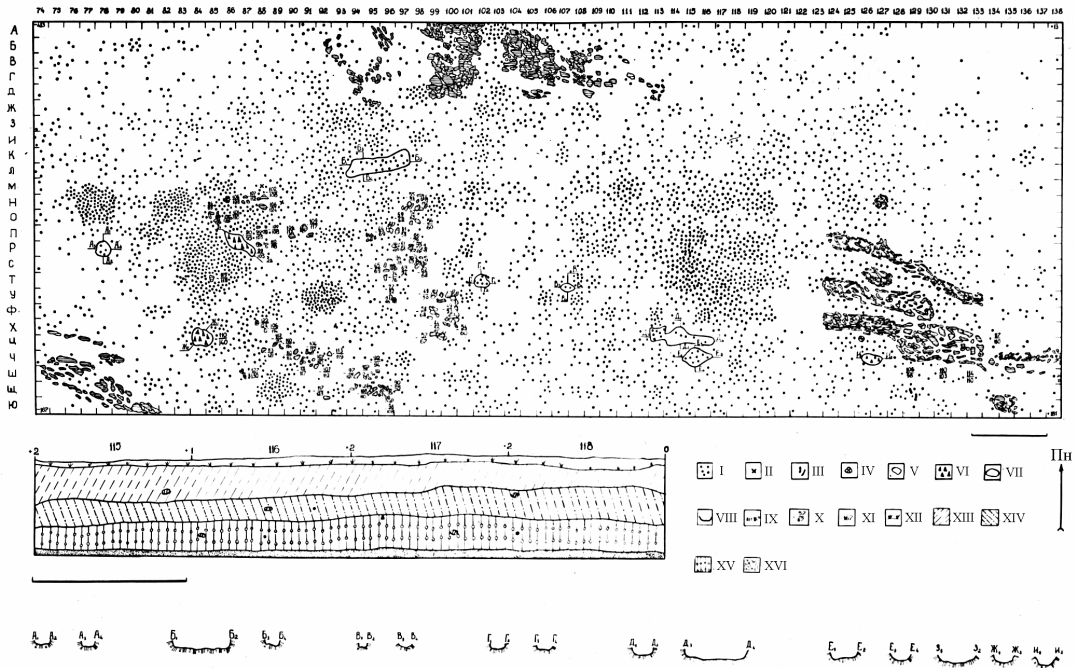

Рис. 4. Стоянка Старуня І. Генплан і переріз північної стінки розкопу по лінії А квадратів 115–118: I – крем'яні артефакти; II – черепашки молюсків; III – кістки хребетних; IV – каміння зі слідами опалу; V – каміння необпалене; VI – деревне вугілля; VII – заглиблення у материнській породі; VIII – переріз заглиблень; IX – материнська порода; X – рівні залягання знахідок; XI – позначення від ± 0 ; XII – дерновий шар; XIII – ґрунтовий горизонт А; XIV – горизонт АВ; XV – ґрунтовий горизонт В; XVI – ґрунтовий горизонт ВС

Fig. 4. Site Starunia I. General plan and cut of northern wall of excavated area (line A of squares 115–118): I – flint artifacts; II – remains of mussels; III – bones of vertebrates; IV – burned stones; V – stones; VI – charcoal; VII – pits in main land; VIII – cut of pits; IX – main land; X – levels of situation of finds; XI – marks from ± 0 ; XII – modern soil; XIII – ground horizon A; XIV – horizon AB; XV – ground horizon B; XVI – ground horizon BC

Шурфами та суцільним розкопом на пам'ятці розкрита площа 1649 м². Розкоп 25×75 м розташований на майданчику, що понижується у північному напрямі на 60–150 см, а із заходу на схід підвищується на 300–350 см (рис. 2; 3). Типові для пам'ятки стратиграфічні умови відзначили О. Адаменко та А. Александровський на прикладі південної стінки розкопу 1979 р. (рис. 4). Мезолітичний культурний шар знаходиться у профілі горизонту В₁–В₂ дерново-підзолистого ґрунту, сформованого на елювії сланців на глибині 30–60 см.

Нижній культурний шар пам'ятки приурочений до голоценового ґрунтового горизонту В. Окремі знахідки фіксуються і в інших відкладах. На більшості ділянок нижня межа пласта досить чітко обмежується материковими відкладами плитчастих пісковиків. Крем'яні та інші артефакти майже рівномірно розташовані на площі розкопу – по 2–4 знахідки в одному квадраті 1×1 м. Лише в окремих квадратах трапляється по 20–30 знахідок. А в деяких квадратах артефакти зовсім відсутні.

На дослідженій під час розкопок площі найбільше скупчення крем'яних артефактів спостерігалось у північно-центральної частині розкопу (рис. 4). Його розміри 2,5×3,5 м, потужність – 20–30 см. У південній частині, де могло бути місце обробки кременю, відзначені сліди видовженої споруди (140×370 см), заглибленої до 30–45 см (рис. 4). Можливо, це залишки легкого житла типу чуму або куреня. Очевидно, вихід із цієї споруди був спрямований на північ, тобто до річки та місця скупчення крем'яних артефактів. За 10 і 13 м від цієї споруди знаходилися два скупчення природного каміння, розташованих у формі кола, діаметром 3–5 м. Вони визначали краї близьких за формою, але незначно заглиблених жител. Скупчення каміння – залишки жител – зафіксовані також за 20 м на захід від перших об'єктів. Два заглиблення (розмірами 1,1×2 м і 0,9×3,5 м та глибиною 25–40 см) виявлені за 20 м на схід. Вони також можуть бути рештками незначно заглиблених жител. У західній частині розкопу простежені два кільцеподібних заглиблення, діаметром 1–1,1 м і глибиною 0,6–0,7 м, а також видовжене заглиблення – 0,6×1,8 м, глибиною 0,4 м. Два з них були заповнені ґрунтовим горизонтом В з окремими деревними вугликами, а одне – крем'яними артефактами, що характерно для господарських ям і місць обробки крем'яної сировини.

Рис. 5. Загальний вигляд поселення доби мезоліту Старуня І. Реконструкція Л. Мацкевого, рисунок Л. Євдокименкової

Fig. 5. General view of Mesolithic site Starunia I. Reconstructed by L. Matskevych, drawn by L. Evdokymenkova

У культурному шарі поселення, потужність якого коливається від 20–25 см до 30–35 см, знайдені переважно кам'яні артефакти, фауна хребетних і безхребетних. Кам'яні вироби виготовлені з порід юрського, крейдового й олігоценного часу. Частково використовувалися різноманітні крем'яні породи з хемогенних порід (пластів і лінз), головним чином з мінілітової світи олігоценного часу. Інколи використовувалися пісковики. Значний інтерес становлять 4 екземпляри виробів із обсидіану. Походження цієї породи остаточно не з'ясовано, хоча найбільш вірогідне трансільванське (Румунія) або закарпатське. Ці знахідки стали складовою

частиною джерельної бази в інтерпретації так званого транскарпатського шляху, аргументованого М. Клапчуком [Клапчук, 2007, с. 88–94].

Загалом на стоянці Старуня І виявлено 5055 кам'яних артефактів. Сировина представлена досить низьким відсотком (0,4 %), складається майже виключно з групи жовен і великих уламків. Їх розміри від 2×3×4 см до 6×10×12 см.

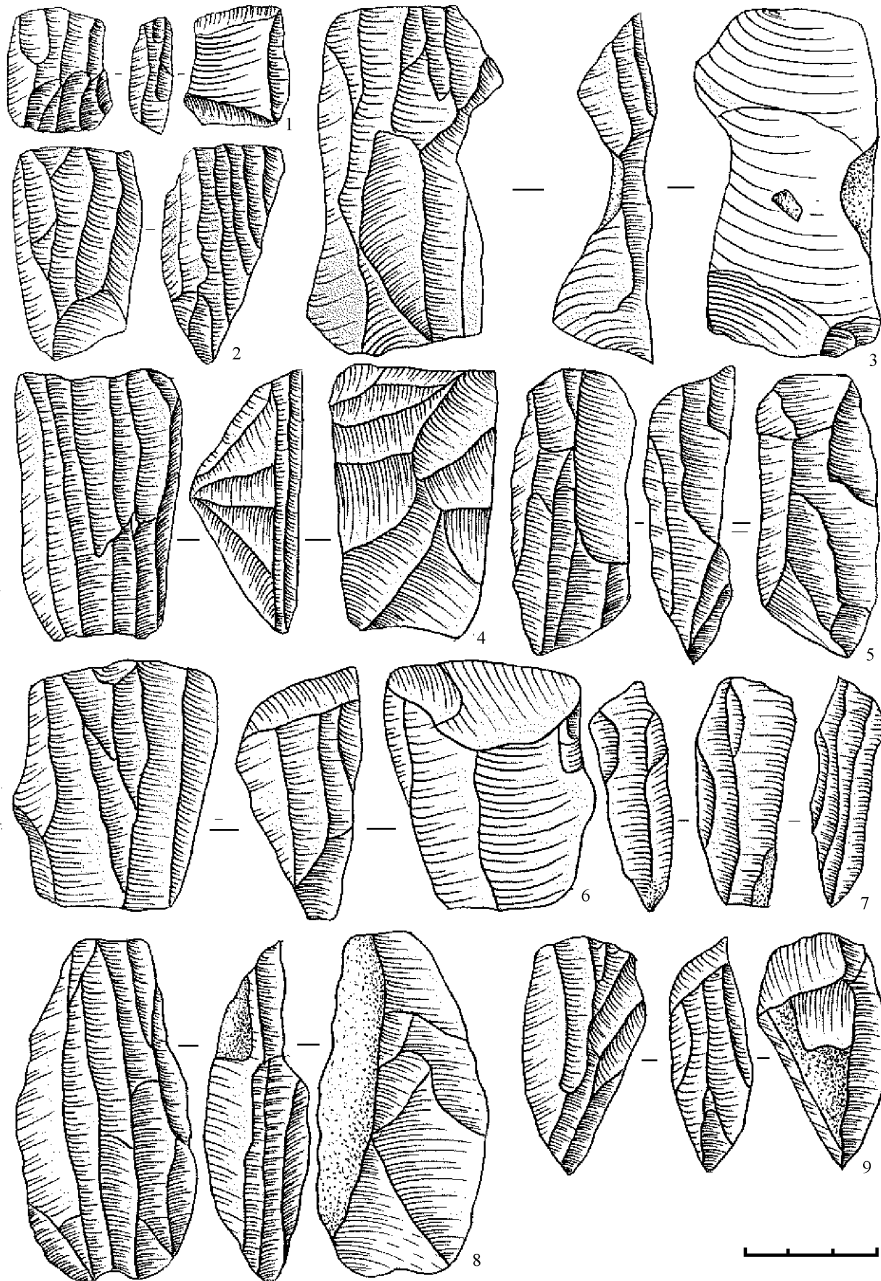

Рис. 6. Поселення Старуня І. Доба мезоліту. Нуклеуси

Fig. 6. Settlement Starunia I. Mesolithic period. Cores

Близько 60 відсотків жовен мають добре виражену жовнову лушпину (кірку). Деякі з них є уламками більших за розмірами екземплярів. Немає підстав припускати наявності скарбів або складів кам'яної сировини, оскільки жовна не фіксується у скупченнях більше 2–3 предметів на один квадратний метр. Не впливає на загальну картину розкопу й присутність серед знахідок двох екземплярів крем'яних гальок, що складають 9,5 % відсотка знайденої сировини.

Відсоток нуклеусів також незначний (1,2 %), хоча і наявні всі основні типи. Переважають одноплщинні (53,2 %), двоплщинних значно менше (35,5 %), а з трьома і більше площинами – лише 11,3 %. Більше половини нуклеусів (67,7 %) – зі скісною ударною площиною, сплоснених – трохи менше 20%. Серед типів нуклеусів домінують призматичні пропорційні (48,4 %) і до деякої міри – пірамідальні усічені (19,3 %). З інших форм виділяються лише ромбоподібно-човноподібні (9,7 % всіх нуклеусів, що складає 6 екземплярів). Інші типи представлені лише поодинокими предметами (рис. 6).

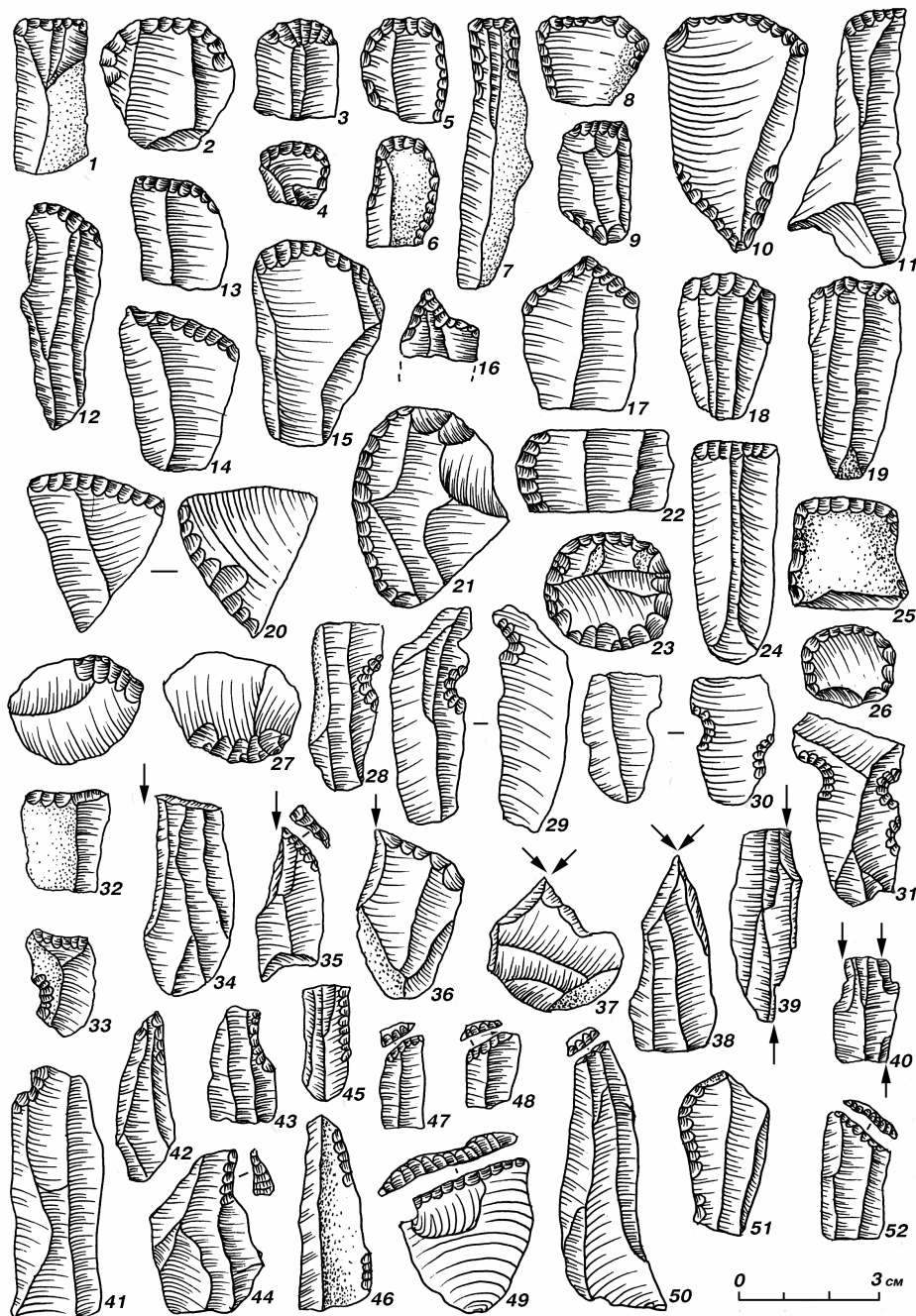

Рис. 7. Поселення Старуня І. Доба мезоліту. Скребки, скобелі, різці
Fig. 7. Settlement Starunia I. Mesolithic period. Scrapers, notches, burins

У комплексі кам'яних виробів яскраво виражена перевага пластинчатих сколів над відщепами (40,2 % і 22,1 %). Пластини становлять понад 60 % від загальної кількості пластинчатих сколів (з них – 18% цілих екземплярів). Значний відсоток пластинок (30,3 %); майже третина з них – цілі. Макропластини становлять 6,8 %, мікропластинки – 1,2 %, суперпластини – 0,2 % від загальної кількості всіх пластинчатих сколів (5 екземплярів).

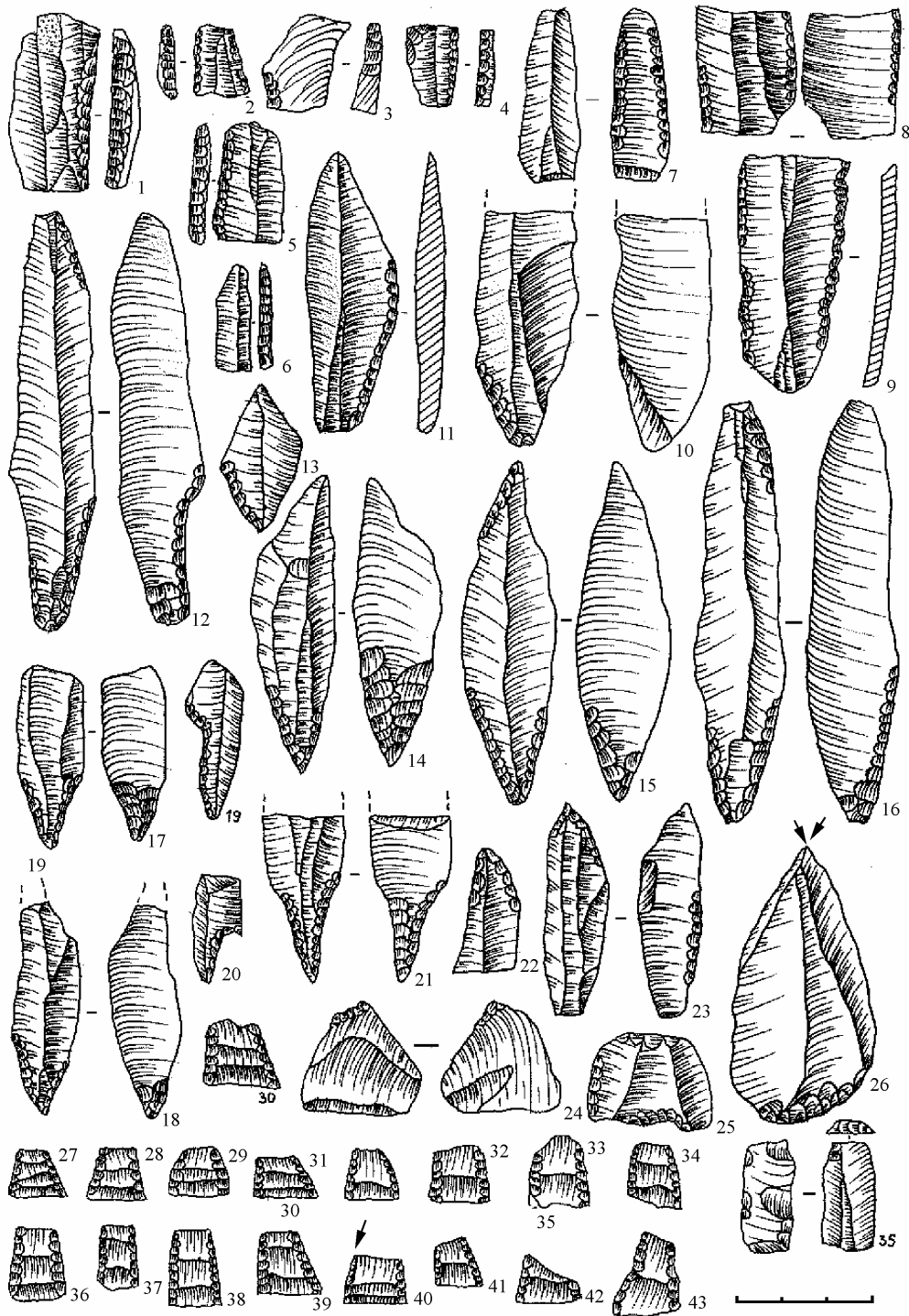

Рис. 8. Поселення Старуня І. Доба мезоліту. Ножі, вістря, комбіновані знаряддя
Fig. 8. Settlement Starunia I. Mesolithic period. Knives, points, combined tools

Знаряддя із вторинною обробкою (ретушшю) становлять 14,4 % від кількості всіх кам'яних предметів комплексу (рис. 7; 8). Значна частина їх – вироби на пластинчатих сколах (77,6 %), на відщепках виготовлено 15,2 %, а на інших заготовках – 7,2 % знарядь. Серед знарядь провідну групу типів складають не скребки (їх лише 21,4 %), а скобелі (26,0 %) та ножі (24,0%). Таке співвідношення досить рідкісне.

У комплексі зафіксовано 12 типів скребків, але яскраво виражених концентрацій типів не спостерігається. Найбільше аморфних – 23,7 % та бічних – 18,4%. Дещо менше – зі скошеним робочим краєм (11,8 %), кінцевих півокруглих (11,2 %), кінцевих з бічною ретушшю (8,6 %), дископодібних (7,9 %) і кінцевих з прямим лезом (7,2 %). Інші скребки представлені поодинокими екземплярами (рис. 7, 1–27).

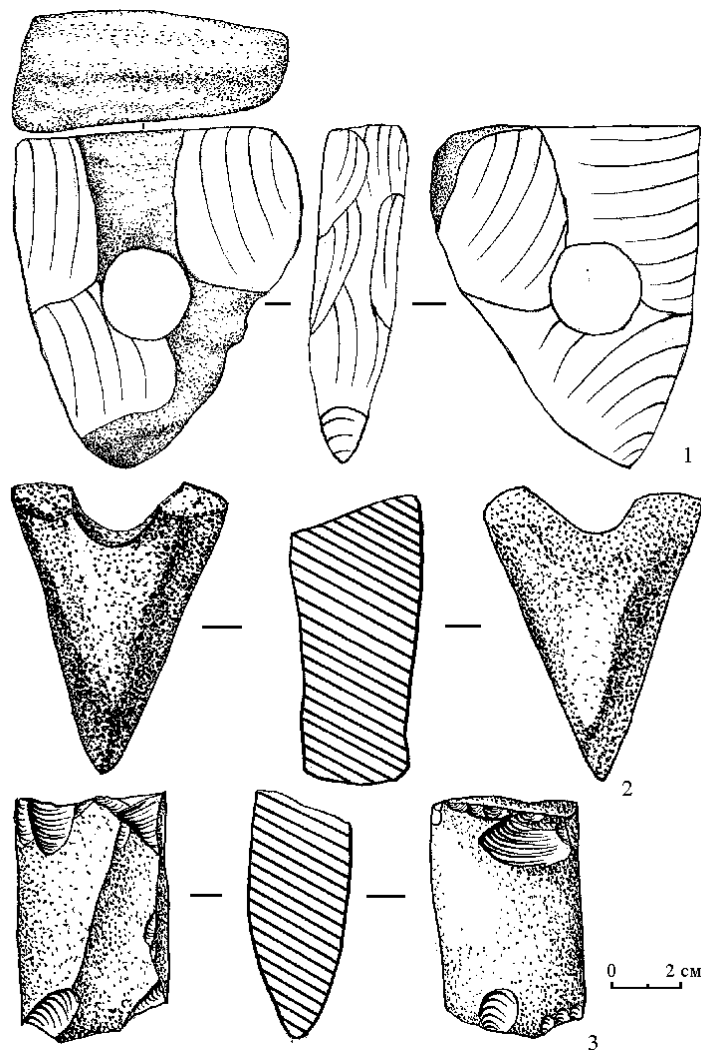

Рис. 9. Поселення Старуня І. Доба енеоліту – ранньої бронзи. Кам'яні сокири та молотки
Fig. 9. Settlement Starunia I. Eneolithic – early Bronze Age. Stone axes and hammers

Як звичайно, найбільшу частину скобелів становлять бічні одновіймові (82,6 %), при цьому на пластинчатих сколах виготовлено 83,7 % їх загальної кількості. Скобелів бічних двовіймових – 11,4 %, кінцевих виймових – 4,3%. Наявні два екземпляри бічних тривіймових (1,1 %) і один виймовий комбінований скобелі (рис. 7, 28–33).

Відносно незначний відсоток різців (6,3 %) і різчиків (7,0 %). Невеликою серією представлені різчики бічні без підправки (пластинки зі зкошеним робочим кінцем) – їх 80,0 % від загальної кількості різчиків, що досить рідкісне явище для заходу України. Інші типи

розподіляються досить рівномірно, окрім різців кутових і серединних, що складають по 33,3 %, а також бічних – 24,5 % і різчиків кутових – 16,3 %, багатолезових різців – 8,9 %. Крім того, відзначено два різчика бічних із підправкою – 4,0 % (рис. 7, 34–52).

Достатньо різноманітна номенклатура ножів, представлених 6 типами. Серед них – концентрація виробів із ретушню зі спинки (52,3 %). Багато ножів з пригострюючою ретушню тільки з черевця (25,3 %) і з двосторонньою обробкою (10,6 %), а також специфічних граветоїдних форм переважно на пластинках з притупленим ретушню краєм, яких тут 17 екземплярів (10,0 %). Є й поодинокі екземпляри ножів з притупленим і загостреним краями, з ретушню з черевця та спинки, з протилежащою, із зустрічною обробкою та зубчатою ретушню (рис. 8, 1–9).

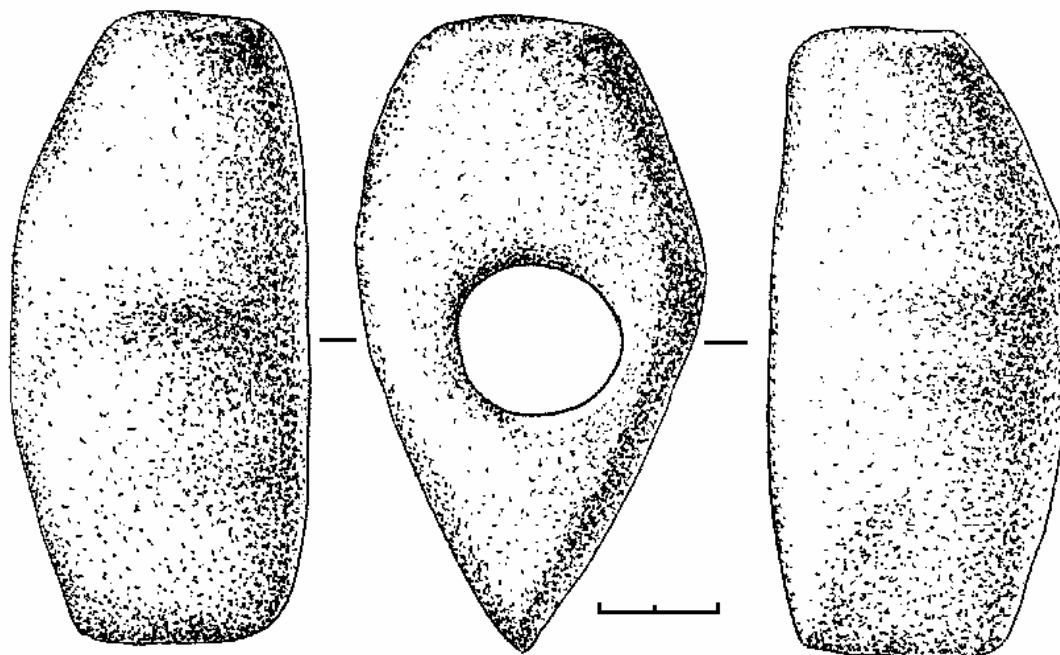

Рис. 10. Поселення Старуня І. Доба енеоліту – ранньої бронзи. Сокира-молоток

Fig. 10. Settlement Starunia I. Eneolithic – early Bromze Age. Axe-hammer

Значну групу становлять наконечники (4,5 %). Серед них – типові ромбоподібно-верболисті двосторонні (28,2 %), з бічною виїмкою односторонній, з центральновиділеним черешком односторонній і двосторонній. Найбільшою серією представлені специфічні наконечники з підправкою лише одного краю (62,5 %). Наявні також типологічно близькі до наконечників вістря (2,1 % всіх знарядь), серед яких переважають асиметричні односторонні (53,4 %), значно менше симетричних односторонніх (33,3%) і асиметричних двосторонніх (13,4 %) (рис. 8, 10–21).

Небагато терочно-шліфувальних знарядь (0,9 %), серед яких терочки одnorучні (66,7 %) і терочні камені (33,3 %). Наявні також комбіновані (частіше реутилізовані) знаряддя, серед яких скребок-скобель і скребок-різець (0,3 % знарядь), а серед ударно-віджимних – лише відбійники (0,4 % знарядь).

Виразною серією представлені багатофункційні знаряддя (7,1 %). Це геометричні мікроліти типу трапецій. Асиметричні трапеції складають 80 %, симетричні – 18,0 %, а виріб зі сплюсуючою ретушню з черевця – 2 %. Відзначено й достатньо типовий вкладень так званого кукрекського типу, що може бути й випадковим серед 711 знарядь із вторинною обробкою. З трапецій переважають високі асиметричні, які оброблені пригострюючою або притуплюючою ретушню (рис. 8, 27–43).

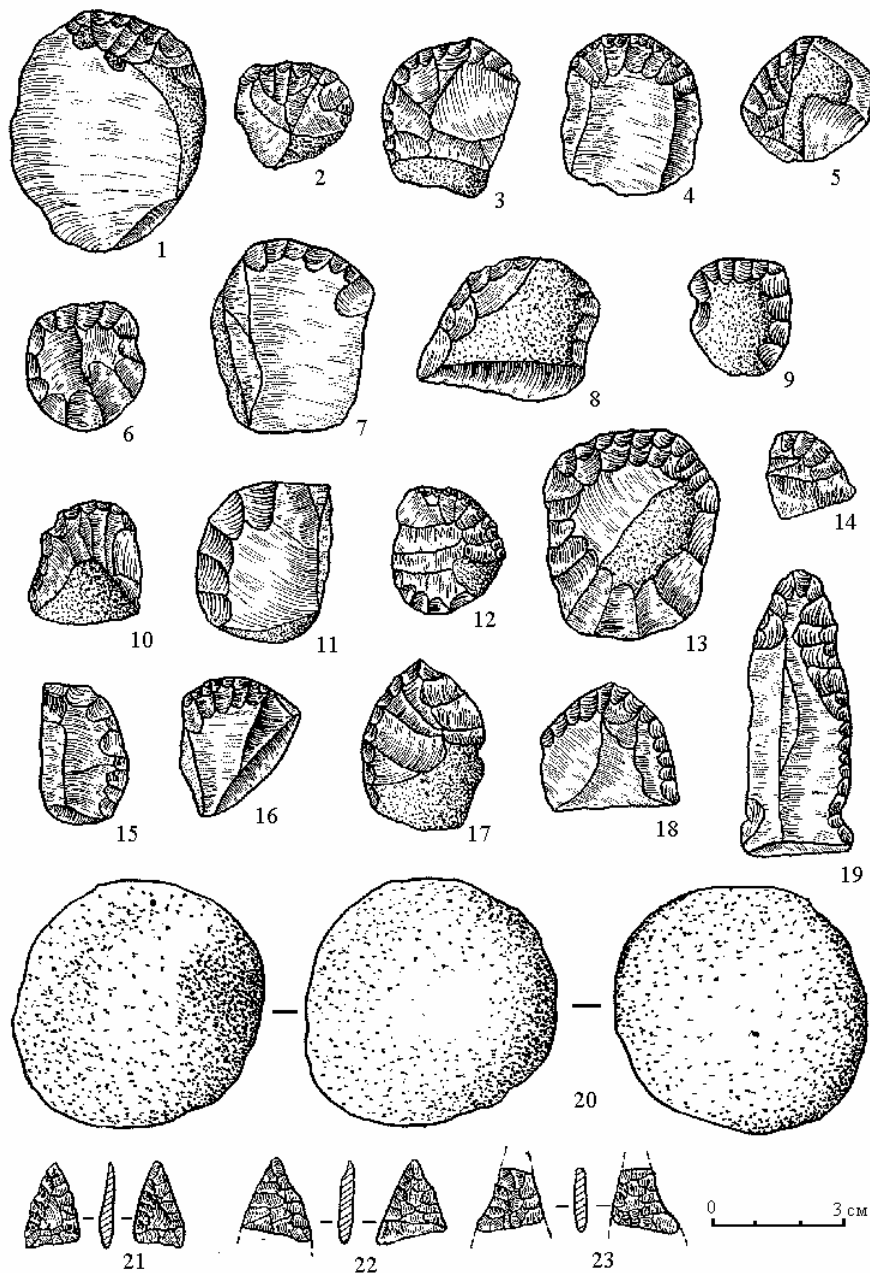

Рис. 11. Поселення Старуня І. Верхній шар. Доба енеоліту. Скребки (1–19), кам'яна куля-розтирач (20), крем'яні наконечники стріл (21–23)

Fig. 11. Settlement Starunia I. Upper layer. Eneolithic. Scrappers (1–19), stone ball-grindstone (20), stone arrowheads (21–23)

У мезолітичному комплексі Старуня І незначний відсоток відходів і дрібних уламків (22,1 %), представлених усім різноманіттям типів таких предметів. Це свідчить про досить збалансовано-раціональний характер кам'яної індустрії, що включає якісну сировину і відповідну техніку обробки каменю.

Крім мезолітичного комплексу, на пам'ятці зібраний також матеріал пізніших епох, що зафіксований у розкопі переважно на глибині до 20–30 см від поверхні. Комплекс складається із майже 200 артефактів, представлених уламками ліпного посуду, крем'яними та кам'яними виробами та кістками тварин. Уламки посуду досить невиразні, розмірами не більше 3,5×5 см,

при товщині від 0,8 до 1,1 см. Їх колір переважно рожевий з лицевої сторони і світло-сірий з тильної. У деяких фрагментах помітні домішки кварциту й охри. Більшість знахідок становлять крем'яні та кам'яні вироби. Відзначимо проушні сокири з діабазу (рис. 9, 2; 10) та тесла з опоки (рис. 9, 1, 3), а також 5 двосторонньо оброблених наконечників стріл (рис. 11, 21–23; 12, 6, 11). Крім того, зібрано значну серію різців, ножів і скребків, оброблених специфічною струменевою ретушшю (рис. 13, 1–19), інші вироби. Подібні вироби датовані І. Свешніковим раннім етапом підкарпатської культури і віднесені до доби енеоліту та ранньої бронзи [Свешніков, 1974, с. 169–187].

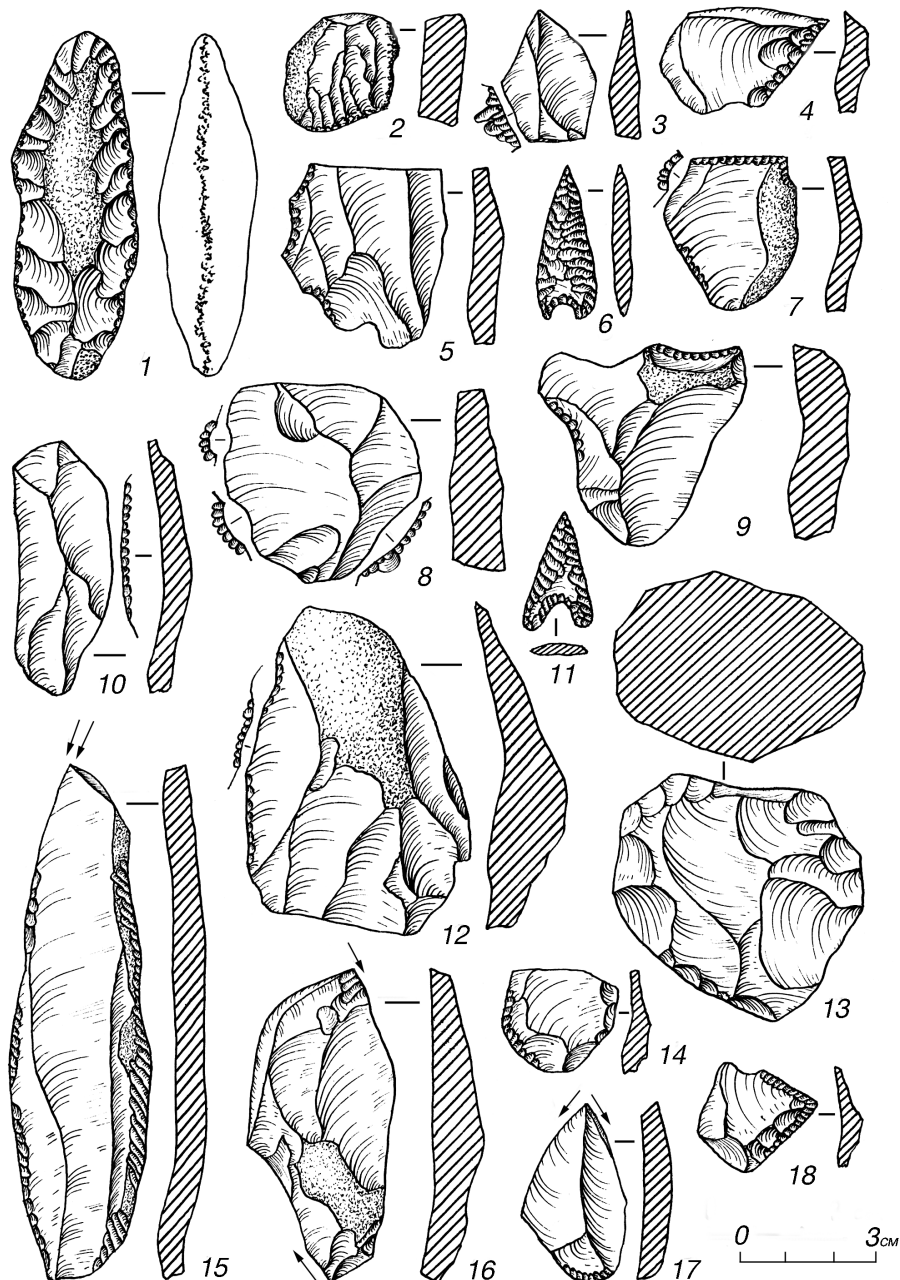

Рис. 12. Поселення Старуня І. Верхній шар. Доба енеоліту. Крем'яні знаряддя
Fig. 12. Settlement Starunia I. Upper layer. Eneolithic. Stone implements

2. Пам'ятка Старуня II. Відкрита за 1 км на північний захід від Ластівцевої школи у с. Старуня у місцевості Лютинський Сад (Іванкова Гора) (фото 21, 2).

Пам'ятка вивчалася Прикарпатським загоном Карпато-Волинської експедиції у 1977 р. і Прикарпатською експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР у 1978 і 1982 роках, а також Прикарпатською експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 2005 році [Мацкевой, 1987, с. 370–371; 1991, 148 с.; Мацкевий, 2005, с. 129–131; Мацкевий та ін., 2006, с. 281–284]. Стоянка знаходиться на висоті 35 м над урізом р. Ковалівки, на південному схилі її правого берега, що є частиною фруктових садів. Площа пам'ятки – 100×200 м. Було закладено два шурфи загальною площею 8 м², у яких на глибині 0,3–0,5 м, переважно у ґрунтовому горизонті В, простежений культурний шар.

У культурному шарі відзначено 75 крем'яних артефактів, які близькі до пам'яток типу Незвисько IX – Атаки VI мезолітичної культури Незвисько-Оселівка [Мацкевой, 1991, 148 с.]. Серед знахідок пірамідальний усічений та аморфний нуклеуси. Відзначено 17 відщепів і 18 пластинчатих сколів, серед яких мікропластинка, пластинки (3), пластини (13) і макропластина. Значним відсотком представлені знаряддя (20 екземплярів), з яких на пластинчатих сколах виготовлено 13, на відщепах – 5, а на уламках – 2 вироби. Із знарядь найбільшою групою представлені різці (7 екземплярів), ножів – 4, скобелів, сребків і вістер – по 3. Найбільший інтерес становить граветоїдний мікроніж із притупленим краєм. Відходів і уламків – 18 екземплярів.

3. Пам'ятка Старуня III. Пункт зафіксований за 1 км на схід від пошти у с. Старуня (фото 21, 3). Матеріали зібрані на лівому березі потічка Солонець, на висоті 7 м над урізом водотоку, на мисоподібному уступі у місцевості Города.

Пам'ятка вивчалася Прикарпатським загоном Карпато-Волинської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1977 р. [Мацкевой, 1978, с. 28–29; Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356–357; Паньків та ін., 2001, с. 16]. Пункт фіксується на площі 150×300 м на межі городу у садибі К. Андрусика і колгоспного поля. Зібраний підйомний матеріал і закладено 3 шурфи, площею 6 м².

Шурф 1 розташований на найбільш підвищеній частині берега, у східній частині пам'ятки. Стратиграфічна колонка має такий вигляд:

0 – 5 см – стерня (дерновий шар)

5 – 70(75) см – горизонт ґрунту А. Чорнозем досить легкий, темно-брунатного кольору, дрібної грудкуватої структури. У верхніх 20–25 см відклади рихлі, у зв'язку з постійною оранкою, нижче – щільніший пласт, пронизаний коріннями переважно рослин. Контакт з наступними відкладами поступовий, помітний за кольором. У горизонті фіксується значна кількість керамічних уламків княжої доби X–XIV ст.

70(75) – 90(95) см – горизонт ґрунту АВ. Світліший суглинок, однорідний, гумусованість виражена значно менше, ніж у попередньому горизонті. Помітні стовпчасті структури, які розпадаються на ґрунтові окремість. Горизонт щільніший і менше пронизаний коріннями, ніж попередній. Трапляються окремі гнізда глини-білоглазки. Фіксуються керамічні уламки переважно княжої доби, зокрема окремі фрагменти горщиків, а також поодинокі вироби невизначеної епохи.

90(95) – 115 см – підґрунтя В. Суглинок важчий, за складом неоднорідний. Спостерігаються ознаки глини. Суглинок неоднорідний і по кольору – від світло-брунатного до білого, що пов'язане з наявністю глини-білоглазки. Відклади розпадаються на стовпчасті окремість. Трапляються лише поодинокі корінці та ходи землерийкових. На глибині близько 110 см від поверхні зафіксований уламок класичної пластинки з дністровського кременю з білими плямами. Найбільш вірогідне датування цієї знахідки – мезоліт, хоча не виключені й суміжні епохи.

115 – 150 см – горизонт відкладів С. В'язка, оглєсна глина шаруватої структури і підвищеної вологості. Культурних відкладів у горизонті не простежено.

Шурф 2. Закладений у пониженій частині берега, за 15 м на захід від шурфу № 1, впритул до урвища. Стратиграфічна колонка шурфу має такий вигляд:

0 – 5 см – стерня (дерновий шар). Як і в шурфі № 1, у цьому горизонті трапляються окремі керамічні уламки доби пізнього середньовіччя.

5 – 50(55) см – горизонт ґрунту А. Шар щільніший, ніж пласт А у шурфі № 1. Це пов'язане з тим, що ділянка рідше піддавалася оранці. Зафіксовані керамічні уламки доби середньовіччя та окремі кам'яні вироби, які важко датувати.

50(55) – 70(80) см – горизонт АВ. За складом відклади подібні до зафіксованих у шурфі № 1, але знахідок у ньому виявлено значно менше.

70(80) – 90 см – горизонт В. Культурних залишків не виявлено, хоча відклади подібні до зафіксованих у попередньому шурфі.

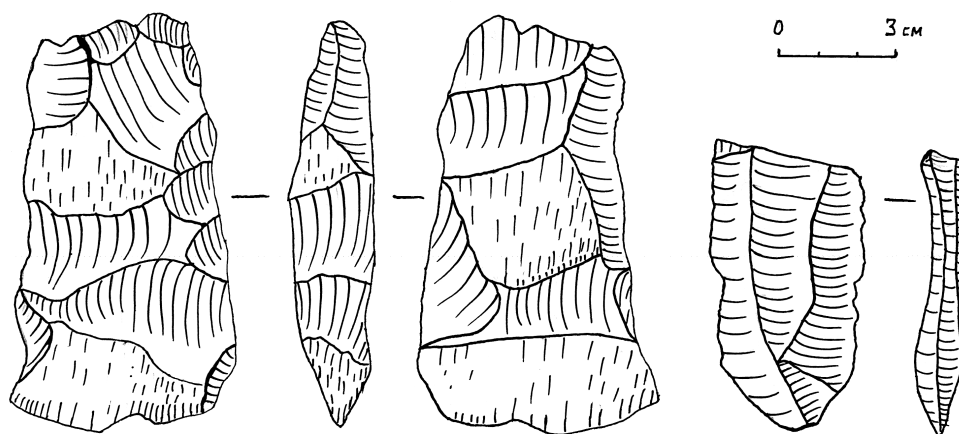

Рис. 13. Територія с. Старуня. Доба енеоліту. Крем'яне тесло (1) і макропластина (2)
Fig. 13. Territory of Starunia. Eneolithic. Stone carpenter's axe (1) and macro-blade (2)

Шурф 3. Закладений у 20 м на захід від шурфу № 2, впритул до берега річки. У цьому шурфі на ділянці, де оранка, мабуть, не відбувалася, горизонти ґрунту більше спресовані, не такі потужні, як у попередніх шурфах. Так, горизонт А виявлено до глибини 40 см, АВ – до 60 см. Глибше фіксується мало потужне підґрунтя В (до 70–80 см від поверхні), а ще глибше – добре виражена світло-жовта глина. Крім уламків посуду доби пізнього середньовіччя, у перших пластах (до 40–45 см від поверхні) культурних решток не виявлено.

Таким чином, аналіз відкладів у шурфах дозволяє припускати наявність на пам'ятці культурного шару. Всього під час збирання підйомного матеріалу та шурфування виявлено: 9 уламків гончарного посуду; 20 кам'яних артефактів, в т.ч. 1 уламок пластини, 2 відщепи, 3 знаряддя (з них 2 скребки та 1 вістря); 14 відходів.

Серед уламків керамічних виробів – переважно частини стінок кружального посуду, а також інтенсивно відігнуті вінця. Колір фрагментів світло-сірий та світло-жовтий, серед домішок у тісті помітні, дрібні зерна піску. Знахідки датовані Х–ХІV століттями.

Серед кам'яних артефактів переважають вироби з кременю, опоки та пісковик. Серед знарядь – вістря та два скребки, що типові для мезоліту. Інші вироби можуть бути характерні й для неоліту. Загальна характеристика співвідношення груп кам'яних виробів, їх обробка та залягання пластини в ґрунті В дозволяє датувати комплекс добою мезоліту.

4. Пам'ятка Старуня ІV. Пункт зафіксований за 1 км на південь від с. Старуня (фото 21, 4; 22; рис. 3). Поселення розташоване у місцевості Нивини-Сегли, на лівому березі потоку Глибокий, на висоті 20–25 м над його урізом. Пам'ятка відкрита у 1977 р. Прикарпатським загоном Карпато-Волинської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР та додатково

обстежена у 1982 році Карпатською експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР і Прикарпатською експедицією Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у 2005–2006 роках [Билинкевич, Гинда, Мацкевой, 1983, с. 92–95; Паньків та ін., 2001, с. 16; Мацкевий, 2005, с. 129–131; Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356–357].

Пам'ятка зафіксована на площі 300×500 м на орному полі, за 200 м на південь від колишньої шахти з видобутку озокериту, в якій у 1929 році були виявлені рештки шерстистого носорога. На орному полі зібрані кам'яні артефакти (20), в тому числі жовно, нуклеус (рис. 1, 1), відщепи (7 екземплярів), пластина, відходи (7) і знаряддя (3). Серед знарядь скребки (2) і ніж (рис. 1, 2–4). Серед кам'яних предметів переважають артефакти з сірого доброякісного кременю. Кремень неокатаний і непатинізований. Такий стан знахідок може свідчити, що вони не зазнали значних переміщень. Можливо основна їх маса знаходилася в землі і лише нещодавно опинилася на поверхні. Типолого-статистичний аналіз дозволяє датувати знахідки пізнім палеолітом (близько 30–20 тисяч років тому).

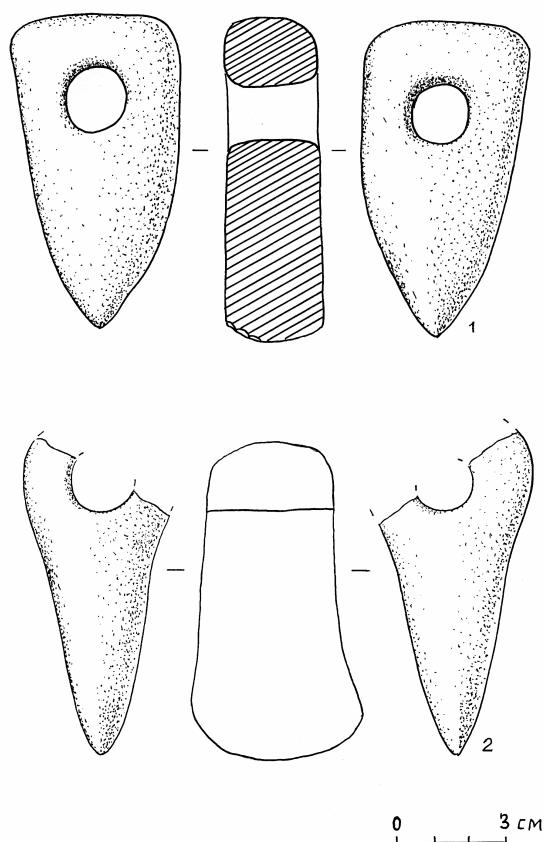

Рис. 14. Територія с. Старуня. Доба енеоліту – ранньої бронзи. Сокири

Fig. 14. Territory of Starunia. Eneolithic – early Bronze Age. Axes

5. Пам'ятка Старуня V. Пункт зафіксований за 1 км на схід від с. Старуня в місцевості Верпель (фото 21, 5). У 1975 році пам'ятку обстежив Л. Микитенко і назвав Старуня 1 (Верпель) [Клапчук, Микитенко, 1976, с. 335].

У 1977 р. пункт був досліджений Прикарпатським загonom Карпато-Волинської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР [Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356–357]. У 2007 р. проведено обстеження пам'ятки, зібрано підйомний матеріал (Прикарпатська експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).

На території пам'ятки Л. Микитенко виявив дископодібні скребки, ножі та відходи ймовірно мезолітичного часу. Серед знахідок у 1977 р. – 3 уламки вінчиків посуду. Два з них мають значний відгин верхньої частини. Колір кераміки з лицевого боку світло-коричневий, а з тильного – світло-рожевий. Товщина уламків – 0,5–0,7 см. Більший уламок (3,8×7,8 см) з лицевої сторони орнаментований заглибленим орнаментом у вигляді горизонтальних паралельних борозенок. Керамічні фрагменти датовані X–XII ст. Під час обстеження 2007 р. знайдено крем'яний відщеп.

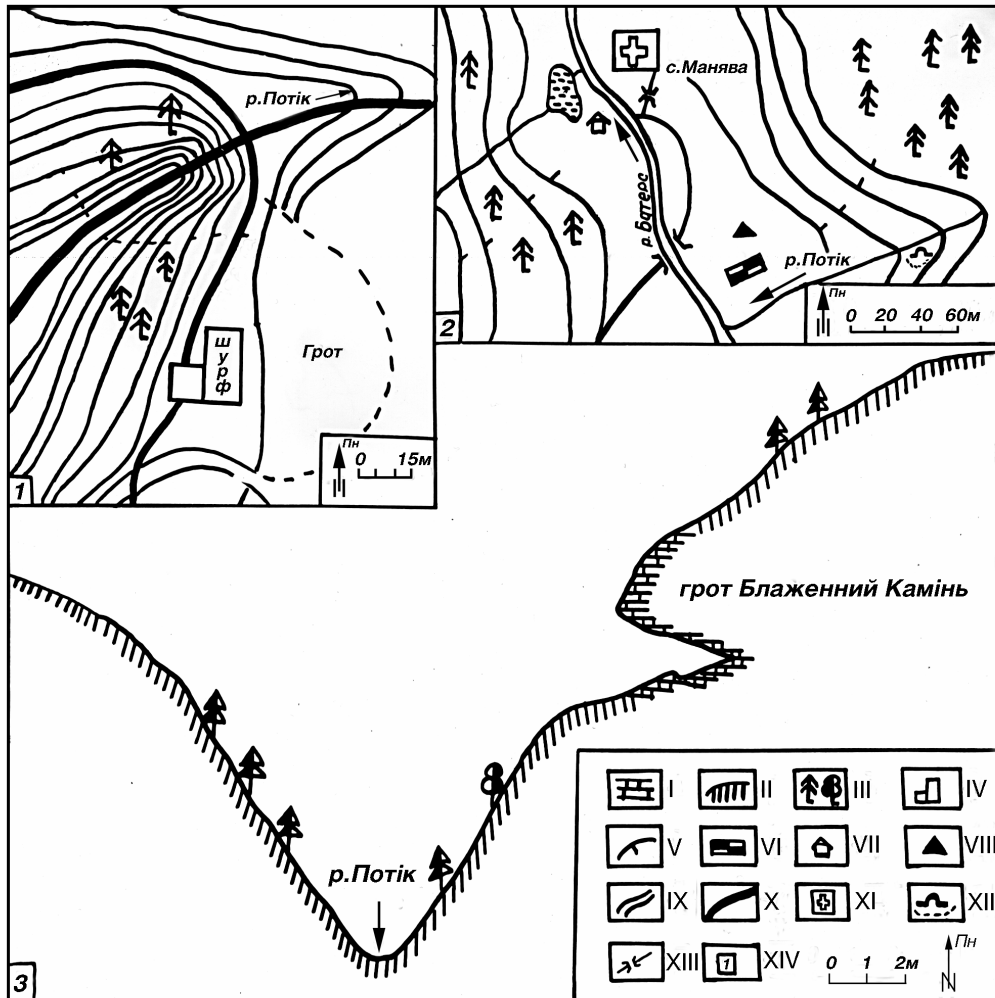

Рис. 15. Поселення Манява І. 1 – ситуаційний план грота; 2 – план місцевості; 3 – переріз грота: I – вапнякові відклади; II – ґрунтові відклади; III – дерева; IV – шурф; V – горизонталі; VI – база відпочинку; VII – окремий будинок; VIII – крем'яні артефакти; IX – р. Батерс; X – потічок; XI – Скит Манявський; XII – грот; XIII – міст; XIV – номер рисунка

Fig. 15. Settlement Maniava I. 1 – situational plan of grotto; 2 – plan of location; 3 – cut of grotto: I – limestone layer; II – ground layer; III – trees; IV – trench; V – horizontals; VI – base of recreation; VII – building; VIII – flint artifacts; IX – Baters river; X – stream; XI – Skyt Maniavs'kyi; XII – grotto; XIII – bridge; XIV – number of picture

Кам'яні вироби (23 екземпляри) виготовлені переважно із високоякісного халцедонистого волинського кременю, а окремі – з інших його різновидів та подібних матеріалів. Частина предметів – патинована. Нуклеуси (3) виключно аморфні. Два з них помітно спрацьовані і використовувалися як відбійники. Незначна кількість відщепів (2) може бути показником труднощів із кам'яною сировиною. Співвідношення пластинчастих сколів (4)

і відщепів – звичайне для кінця кам'яної доби. Серед пластинчастих сколів макропластина, два уламки пластин і один уламок пластинки. Серед знарядь (7) наявні ножі на пластинах з пригострюючою ретушшю (2), скребки (3), в т. ч. кінцевий на пластині з дугоподібним робочим краєм, боковий на пластині та з дугоподібним робочим краєм на відщепі. Крім того, знайдено скобель з бічною виїмкою. Значний інтерес представляє уламок шліфованої крем'яної сокири. Відходи представлені 7 екземплярами.

Загальний аналіз дозволяє датувати переважну більшість крем'яних артефактів добою мезоліту, а меншість, втім уламок сокири – енеолітом (ймовірно, культурою лійчастого посуду).

6. Поселення Старуня VI. Пункт розташований за 0,3 км на південь від с. Старуня, за 3 км на південний захід від Ластівцевої восьмирічної школи (фото 21, 6). Знахідки простежені в місцевості Дашевець, на лівому березі потоку Дашевець.

У 1980 році пам'ятку обстежив загін Прикарпатської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у складі Б. Василенка та І. Кочкіна [Мацкевой, 1981, с. 282].

Площа знахідок – 100×200 м. Зібрані кам'яні предмети датовані пізнім палеолітом і мезолітом. Серед знахідок – відщепи (2), пластинка, скребок, уламок зі слідами спрацьованості, інші матеріали.

7. Поселення Старуня VII. Пункт розташований за 0,2 км на південь від с. Старуня. Матеріали зібрані в місцевості Дашевець, за 0,3 км на північний схід від садиби І. Григорука, на 1,5 м над рівнем потоку Дашевець (фото 21, 7).

У 1980 р. пам'ятку обстежив загін Прикарпатської експедиції [Мацкевой, 1981, с. 282]. Площа знахідок – 100×200 м. Знайдені крем'яні предмети: відщеп, уламок ножа, уламок скреблоподібного знаряддя, інші матеріали. Комплекс датований добою пізнього палеоліту та мезоліту.

8. Поселення Старуня VIII. Пункт розташований у межах південної частини с. Старуня за 1,9 км на південний схід від пошти та за 0,3 км на південь від садиби М. Матлюка, в місцевості Забійне-Чехи, на лівому березі безіменного потоку, на рівні близько 15 м над його серпневим урізом (фото , 8).

Пам'ятка обстежена у 1980 р. [Мацкевой, 1981, с. 282]. Знахідки зібрані на площі 40×500 м. Серед знахідок – кераміка (4 уламки) та кам'яні вироби: наконечник стріли, скребок, уламок ножа, відщеп і крем'яний уламок. Матеріали датовані мезолітом і підкарпатською культурою шнурової кераміки доби ранньої бронзи кінця III – початку першої половини II тисячоліття до н.е.

9. Поселення Старуня IX. Пункт зафіксований за 2 км на схід від с. Старуня, на лівому березі безіменного потоку, на висоті близько 50 м над його урізом (фото 21, 9). Знахідки виявлені навколо триангуляційного знаку та вниз по схилу в місцевості Кам'яне (Мазурки).

У 1975 р. пам'ятку обстежив Л. Микитенко і назвав Старуня 2 (Мазурка) [Клапчук, Микитенко, 1976, с. 335], а в 1980 р. – Б. Василенко та І. Кочкін, які назвали пам'ятку Старуня IX [Мацкевой, 1981, с. 282]. Артефакти зібрані на площі 100×500 м. Серед знахідок 1980 р. – відщепи (2), пластинка, скребки та кам'яні уламки (2). Матеріали датовані мезолітом.

10. Поселення Старуня X. Пункт розташований у межах східної околиці с. Старуня, за 1,5 км на південь від Ластівцевої школи (фото 21, 10). Пам'ятка знаходиться на лівому березі безіменного потоку, на рівні 30 м над його серпневим урізом.

Обстеження здійснені у 1980 р. [Мацкевой, 1981, с. 282]. Площа знахідок – 300×300 м. Серед знахідок нуклеуси (2), скобель, уламки та відходи (5), інші матеріали. Пам'ятка датована добою пізнього палеоліту та мезоліту.

11. Поселення Старуня XI. Пам'ятка відзначена на території Ластівцевої 8-річної школи у с. Старуня, зокрема в місцевості Шкільний Сад (фото 21, 11). У 1980 і 1981 роках виявлено крем'яні вироби, специфічну кераміку та кам'яну сокиру з отвором [Паньків та ін., 2001, с. 17]. Матеріали зафіксовані на площі 50×100 м. Пам'ятка представлена комплексом доби мезоліту та ранньозалізного часу, зокрема голіградської культури фракійського галыштату X–VII ст. до н. е.

12. Поселення Старуня XII. Пам'ятка виявлена на околиці присілка Ластівці с. Старуні в місцевості Довганиське (фото 21, 12). Поселення обстежено Б. Василенком [Паньків та ін., 2001, с. 17]. Матеріали зафіксовані на площі 100×300 м. На пам'ятці зібрані фрагменти характерного ліпного посуду та кам'яні вироби, що дозволяють датувати комплекс добою ранньозалізного часу, зокрема голіградською культурою фракійського гальштату X–VII ст. до н.е.

13. Поселення Старуня XIII. Пам'ятка виявлена на околиці присілка Ластівці с. Старуні в місцевості Бані (Коло Бані) (фото 21, 13). Поселення обстежене у 1981–1982 рр. Б. Василенком та І. Кочкіним [Паньків та ін., 2001, с. 17]. Площа пам'ятки 200×300 м. Крем'яні вироби датовані добою мезоліту.

14. Поселення Старуня XIV. Пам'ятка зафіксована у присілку Ластівці с. Старуня, в місцевості Дроздаки. Пункт розташований на площі 150×200 м (фото 21, 14). У 1981 пам'ятку обстежив І. Кочкін [Паньків та ін., 2001, с. 17]. Серед знахідок – крем'яні вироби доби мезоліту.

15. Поселення Старуня XV. Пам'ятка на території с. Старуня, зокрема в її південній частині, в місцевості Лукавець. Пункт розташований на площі 50×200 м (фото 21, 15). У 1981 р. поселення обстежене Б. А. Василенком [Паньків та ін., 2001, с. 17]. Серед знахідок – кераміка та крем'яні вироби доби бронзи, датовані II тис. до н.е.

16. Поселення Молодків I. Пункт зафіксований за 1 км від північно-західної частини с. Молодків Богородчанського району Івано-Франківської області (фото 21, 16). Пам'ятка розташована на правому березі потоку Глибокий – допливу р. Лукавиці, на висоті 60–80 м над рівнем потоку, в місцевості Рубанець. Обстежене Прикарпатським загоном Карпато-Волинської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1977 році [Мацкевой, Адаменко, Артюх, 1978, с. 356–357].

Поселення знаходиться на площі 100×100 м поблизу нафтодобувної та трансформаторної установок, а також на ґрунтовій дорозі. Всього зафіксовано 12 виробів виготовлених із доброякісного сіруватого халцедонистого кременю. Знахідки – уламки жовен і відщепи (по 2 артефакти), відходи (3) і знаряддя (5). Серед знарядь – скребло, різець, скребок з високим робочим краєм та два уламки з ретушшю (рис. 1, 5–9). Комплекс датований кінцем середнього палеоліту, що не виключає і пізній палеоліт. Вік пам'ятки – 40–20 тисяч років.

17. Поселення Манява I. Пам'ятка зафіксована за 1 км на південь від с. Манява Богородчанського району Івано-Франківської області (фото 21, 17). Пункт знаходиться в місцевості Скит Манявський на землях Солотвинського лісництва у гроті Блаженний Камінь, на правому березі р. Батерс, яка впадає у Бистрицю Надднірянську (фото 21, 17, 18; рис. 15). Грот розташований на висоті 60 м над урізом р. Батерс. Окремий потічок знаходився ліворуч від входу у грот.

У 1977 і 1979 роках Прикарпатським загоном і Прикарпатською експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР в околицях і у гроті зібраний підйомний матеріал і закладений шурф площею 3 м². Зібрано 12 кам'яних артефактів, серед яких 3 відщепи, пластинка з пригострюючою ретушшю, а також 8 відходів. Ці артефакти датовані добою мезоліту. Також були зібрані керамічні уламки горщиків і фрагменти скляного посуду нового та новітнього часу.

18. Територія С. Старуня. У різні роки на території села випадково виявлені різноманітні знахідки: зуб мамонта, кам'яні та крем'яні сокири та молотки, пластини, інші знаряддя (рис. 13; 14) [Мацкевий та ін., 2006, с. 281–284; 2006а, с. 41–42; 2007, с. 290–294].

Підсумки досліджень

Найдавніші поселення людських спільнот на території с. Старуня датуються добою палеоліту. Одним з них є Старуня IV, що зафіксоване в місцевості Нивини-Сегли (фото 21, 4). Цей пункт розташований на терасоподібному уступі безпосередньо перед болотом, в якому виявлене основне місцезнаходження фауни та флори. За археолого-етнологічними та іншими оцінками Старуня IV є залишками тимчасового мисливського табору, який існував близько 30–20 тис. р. тому. Про це свідчать крем'яні вироби цього часу (рис. 1, 1–4). Дещо далі від шахти було відкрито ще 4 мисливські табори, зокрема Старуня VI, VII, X і Молодків I, що датуються у

межах 40–30 тис. р. тому. Із цією часовою інтерпретацією поселень близька абсолютна дата за ^{14}C , яка становить 23255 ± 755 років ВР для носорога, виявленого у 1929 р. Важливими є також датування мамонта і носорогів у діапазоні 14130–42150 років, що отримані різними лабораторіями впродовж останніх років.

Поселення доби мезоліту відзначені на пунктах Старуня I–III, V–XI, XIII–XIV і Манява I (фото 21, 1–3, 5–11, 13–14, 17). Найбільш важливі матеріали отримані у результаті багаторічних розкопок на площі 1649 м² на двошаровій стоянці Старуня I у місцевості Ластівецька Гора (фото 21, 3). На цьому базовому мезолітичному поселенні виявлено понад 5 тисяч кам'яних артефактів, фауністичні рештки голоценового часу та інші матеріали. Відзначені також куренеподібні житлово-господарські споруди й залишки вогнищ (рис. 2–5). Ця пам'ятка, датована за ^{14}C Ле–1417:5250 $\pm$ 70 років ВР, стала епонімом культури Вороців-Старуня [Мацкевой, 1991, 148 с.]. Інші мезолітичні поселення мікрорайону представлені незначною кількістю знахідок і, ймовірно, найчастіше були тимчасовими сезонними таборами мисливців, рибалок і збирачів. Пам'ятки датуються VI–IV тис. до н.е.

Найбільшу наукову вагу серед кам'яних артефактів доби мезоліту у Старуні I має одна з найбільших на заході України серій геометричних трапецієподібних мікролітів (рис. 8, 27–43). Такі вироби свідчать про широке використання вкладеневої техніки. Саме трапеції були складовими частинами (лезами) ножів, руків'я яких, як правило, виготовлялися із дерева або кісток. Трапеції та інші знаряддя геометричних форм використовувалися як наконечники стріл, дротиків та для інших потреб. Відзначається значна уніфікація і стандартизація цих виробів. Вони щільно прилягали одне до одного і скріплювалися з основами (руків'ями або деревками) смолою, а іноді й прив'язувалися. Це дозволяє стверджувати, що на Прикарпатті, як і на деяких інших територіях Центральної Європи, людина досягла високого рівня виробництва знарядь ще у добу мезоліту. Широке розповсюдження у цю добу лука і стріл, а також вкладеневої техніки – яскраве свідчення високих досягнень у розвитку господарської діяльності місцевих спільнот. Крім геометричних мікролітів відзначені й класичні свідерські наконечники стріл (рис. 8, 14–23), що може свідчити про наявність тут специфічного етнокультурного гібридного угруповання, що характерно й для інших територій. Наявні також крем'яні скребки, різці, ножі та скобелі (рис. 7, 1–31). Значний інтерес становлять 4 пластинки, які виготовлені не з місцевого кременю, а з обсидіану (вулканічного скла) ймовірно трансильванського походження. Такі знахідки можуть свідчити про переміщення мезолітичних популяцій або обмінні операції з іншими угрупованнями.

Добою енеоліту датуються пункти Старуня I і V (III тис. до н.е.), ранньої бронзи – Старуня XV (II тис. до н.е.). Серед знахідок відзначено досить дрібні уламки ліпного посуду та різноманітні кам'яні сокири (рис. 9; 10). Найбільшою за кількістю групою є виготовлені із кременю двосторонньо оброблені струменевою ретушшю наконечники стріл, скребки, вістря, ножі та інші знаряддя (рис. 11; 12). Наявні й кістки тварин, що належали домашнім і диким видам. Такі комплекси, в основному, типові для подільської групи підкарпатської культури доби ранньої бронзи, хоча деякі з них включають і елементи енеоліту. Поселення датуються переважно II тис. до н.е. Крім того, виявлено два поселення голіградської культури фракійського гальштату X–VII ст. до н.е. (Старуня XI і XII).

На території с. Старуня виявлені пам'ятки доби середньовіччя. Вони датовані X–XIV ст. Такі матеріали зафіксовані на багатошарових пунктах Старуня III і V (фото 21, 3, 5). Характерними знахідками на цих поселеннях є уламки кружального глиняного посуду. Вінця таких виробів, як правило, значно відігнуті, а стінки – з типовим врізним орнаментом у вигляді паралельних або хвилястих ліній. Наявні також вироби із каменю та металів, датованих цим же часом. До комплексів віднесені й остеологічні рештки домашніх і диких тварин. Ці матеріали близькі до часу першої писемної згадки про Старуню.

У скельному гроті Манява I відзначено заселення доби нового й новітнього часу, де зафіксовано переважно уламки гончарного посуду, а також фрагменти скляних і металевих виробів.

Результати комплексних міждисциплінарних польових та камеральних робіт Прикарпатської експедиції та знахідки краєзнавців свідчать про те, що територія у безпосередній близькості від старунського місцезнаходження фауни і флори була досить інтенсивно заселена людськими спільнотами ще у кінці плейстоцену. Враховуючи, що територія мисливського промислу давніх людських спільнот нараховувала близько 100 квадратних кілометрів, кількість таких пам'яток може бути набагато більшою. Очевидно, насиченість мікрорайону давніми поселеннями свідчить про наявність відповідного сприятливого для людини природного середовища, включаючи певні ресурси та продукти харчування. Відзначимо місцеву кам'яну сировину, значну кількість водних джерел, багату фауну та флору, інші можливості місцевої екологічної ніші. Такі умови приваблювали людину із найдавніших часів. Ймовірно, що на певних етапах люди використовували й місцеву нафту, природний газ, сіль, інші поклади.

Наявність значної кількості археологічних пам'яток у старунському мікрорайоні відкриває перспективи пошуку й самої людини часів палеоліту та наступних епох в умовах консервації її решток у покладах озокериту. Поряд із добре збереженими тушами тварин і багатьох видів рослинності у таких відкладах цілком можливі й захоронення тіл давніх мисливців.

ЛІТЕРАТУРА

Адаменко О., Василенко Б., Мацкевой Л.

1981 Первісні мисливці Прикарпаття // Наука і суспільство. – К. – № 12. – С. 45–46.

Адаменко О., Василенко Б., Мацкевий Л.

2007 Старуня відкриває таємниці // Адаменко О. Наш майбутній дім – Екоєвропа. – Івано-Франківськ. – С. 117–120.

2007а Первісні мисливці Прикарпаття // Адаменко О. Наш майбутній дім – Екоєвропа. – Івано-Франківськ. – С. 120–123.

Александровский А. Л., Мацкевой Л. Г.

1986 Стратиграфические условия залегания мезолита запада УССР // Корреляция отложений, событий и процессов антропогена. – Кишинёв. – С. 195.

1989 Почвенно-стратиграфические условия залегания мезолита запада Украины // Четвертичный период. Палеонтология и археология. – Кишинёв. – С. 218–224.

Билинкевич Т. Д., Гинда В. А., Мацкевой Л. Г.

1983 Палеонтологические и археологические исследования в Старуне в связи с 75-летием находок мамонта и носорога // Палеонтологический сборник. – Львов. – № 20. – С. 92–95.

Борисковський П. О.

1947 Огляд історії вивчення палеоліту України // Археологія. – Київ. – Т. I. – С. 85–99.

Викопна фауна і флора...

2007 Викопна фауна і флора останнього зледеніння. Тези доповідей II Міжнародної наукової конференції до 100-річчя першої знахідки волохатого носорога в Старуні у 1907 році, Івано-Франківськ, 8–10 жовтня 2007. – Kraków. – 82 s.

Грушевський М.

1903 Кілька грамот Владислава Опольського // Записки НТШ. – Т. 51. – С. 4–5.

Клапчук М. М.

2007 Функціонування Транскарпатського шляху від доби палеоліту до кінця XVIII століття // Клапчук В. М., Клапчук М. М. Делятинщина. Історико-географічне дослідження. – Делятин. – С. 88–94.

Клапчук М. Н., Микитенко Л. Н.

1976 Новые данные о палеолите и мезолите в Ивано-Франковской области // АО 1975 года. – С. 335.

Клименко А. О., Нейко В. Є.

2007 Вплив джерельної мінеральної води (ропи) села Старуня на перебіг захворювань органів травлення (виразкова хвороба шлунку та 12-палої кишки, дуоденіт, хронічний холецистит,

гепатит) // Викопа фауна і флора останнього зледеніння. Тези доповідей II Міжнародної наукової конференції до 100-річчя першої знахідки волохатого носорога в Старуні у 1907 році, Івано-Франківськ, 8–10 жовтня 2007. – Kraków. – S. 41–43.

Мацкевой Л. Г.

- 1978 Исследования мезолита и неолита Прикарпатья, Закарпатья и Западного Подолья в 1976–1977 гг. // Археологические исследования на Украине в 1976–1977 гг. Ужгород. – С. 28–29.
- 1980 Дослідження пам'яток доби мезоліту та раннього неоліту на Західному Поділлі, Предкарпатті та Закарпатті // Тези доповідей V-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський. – С. 111–112.
- 1980a Исследования памятников мезолита-неолита в западных областях Украины // АО 1979 года. – С. 303–305.
- 1981 Исследования мезолита в западных областях Украины // АО 1980 года. – С. 281–283.
- 1981a Старуна I // Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К. – С. 130.
- 1983 Исследования в западных областях Украины // АО 1981 года. – С. 288–289.
- 1987 Исследования на памятниках мезолита // АО 1985 года. – С. 370–371.
- 1987a Каменное сырьё в мезолите запада Украины // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС. – Москва. – С. 164–165.
- 1991 Мезолит запада Украины. – Киев. – 148 с.

Мацкевий Л.

- 1993 Ю. Целевич про печери Прикарпаття та перспективи їх досліджень // Історик, етнограф, педагог. – Івано-Франківськ. – С. 24–26.
- 2005 Археологічні пам'ятки в околицях села Старуна // Розвідки та розробка нафтових і газових родовищ. – Івано-Франківськ. – № 1(14). – С. 129–131.
- 2007 Здобутки Прикарпатської експедиції // ІУ НАН України в 2006 р. Інформаційний бюлетень. – Львів. – С. 39–41.

Мацкевий Л. Г., Адаменко О. М., Василенко Б. А.

- 1979 Работы в Старуны // АО 1978 года. – С. 366–367.

Мацкевий Л. Г., Адаменко О. М., Пашкевич Г. А., Татаринов К. А.

- 1983 Природная среда и мезолит запада Украины // СА. – № 1. – С. 5–29.

Мацкевий Л. Г., Кочкін І. Т., Панахид Г. І., Ткачук Т. М.

- 2006 Дослідження Прикарпатської експедиції 2005 р. // АДУ 2004–2005 рр. – Вип. 8. – Київ. – С. 281–284.
- 2006a Роботи Прикарпатської експедиції у 2005 році // ІУ НАН України в 2005 р. Інформаційний бюлетень. – Львів. – С. 41–42.
- 2007 Роботи Прикарпатської експедиції 2006 р. // АДУ 2005–2007 рр. – Київ-Запоріжжя. – С. 290–294.

Мацкевий Л. Г., Панахид Г.

- 2006 Міжнародна наукова конференція “Польські та українські геологічні дослідження (2004–2005) в Старуні – місці знахідок шерстистих носорогів та інших вимерлих хребетних” (24–25 листопада 2005 р., м. Краків, Польща) // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 349–351.
- 2007 Археологічні дослідження в Старуні: підсумки та перспективи // Викопа фауна і флора останнього зледеніння. Тези доповідей II Міжнародної наукової конференції до 100-річчя першої знахідки волохатого носорога в Старуні у 1907 році, Івано-Франківськ, 8–10 жовтня 2007. – Kraków. – S. 45–51.

Мацкевой Л. Г., Адаменко О. М., Артюх В. С.

- 1978 Работы в Предкарпатье и Поднестровье // АО 1977 года. – С. 356–357.

Мацкевой Л. Г., Рыбачёк Е. П.

- 1984 Вулканические стёкла в мезолите запада УССР // Reports. III-rd Seminar in Petroarchaeology. Plovdiv, 27–30 August 1984, Bulgaria. – Plovdiv. – P. 168–175.

Обермайер Г.

- 1913 Доисторический человек. – С.-Петербург. – 687 с.

Паньків М., Томенчук Б., Любинець В., Вуянко М.

- 2001 Державний реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ. – 179 с.

Приходько М. М.

- 2007 Геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Старуня" // Викопа фауна і флора останнього зледеніння. Тези доповідей II Міжнародної наукової конференції до 100-річчя першої знахідки волохатого носорога в Старуні у 1907 році, Івано-Франківськ, 8–10 жовтня 2007. – Kraków. – S. 61–62.

Свєшніков І. К.

- 1974 Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – Київ. – 208 с.

Татарінов К. А.

- 1965 К интерпретации старунской ископаемой фауны и флоры // Флора и фауна Украинских Карпат. – Ужгород. – С. 118–120.
2000 Позднекайнозойские позвоночные запада Украины. – Луцк. – 254 с.

Alexandrowicz S. W.

- 2004 Starunia i badania czwartorzędu w tradycji i inicjatywach Polskiej Akademii Umiejętności. – Kraków. – 261 s.
2005 The history of Starunia – a palaeontological site and old ozokerite mine // Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses / M. J. Kotarba (ed.). – Warszawa-Kraków. – P. 21–36.

Alexandrowicz S. W., Alexandrowicz W. P., Krapiec M.

- 2005 Holocene terrace of the Velyky Lukavets River in Starunia: sediments and dendrochronology // Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses / M. J. Kotarba (ed.). – Warszawa-Kraków. – P. 95–101.

Duliński M., Różański K., Kotarba M. J.

- 2005 Isotopic and chemical composition of surface and groundwaters in the Starunia area, fore-Carpathian region, Ukraine // Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses / M. J. Kotarba (ed.). – Warszawa-Kraków. – P. 187–194.

Janusz B.

- 1918 Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów. – 310 s.

Kotarba M. J. (ed.)

- 2005 Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses. – Warszawa-Kraków. – 218 p.

Kotarba Maciej J.

- 2005a Interdisciplinary Polish and Ukrainian studies on the Starunia extinct fauna site in the years 2004–2005 // Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses / M. J. Kotarba (ed.). – Warszawa-Kraków. – P. 9–20.

Kubiak H.

- 1971 Datowanie radiowęglem ¹⁴C szczątków nosorożca włochatego ze Staruni // Wszechświat. – T. 72. – S. 267–268.

Kubiak Henryk, Drygant Daniel

- 2005 The Starunia collections in Lviv and Kraków natural history museums and history of palaeontological studies // Polish and Ukrainian geological studies // Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses. – Warszawa-Kraków. – P. 37–44.

Łomnicki M.

- 1908 Wykrycie mamuta (*Elephas primigenius* Blumb.) i nosorożca dyluwialnego (*Rhinoceros antiquitatis* Blumb.) w Staruni (pow. Bohorodczański) // Kosmos. – R. XXXIII. – S. 63–70.

Mackiewoy L. G.

- 1982 Powrót do Staruni // ZOW. – R. XLVIII. – № 1–3. – S. 60–64.

- 1993 Map of the Tanged Points in the Western Ukraine // Tanged Points cultures. – Lublin, 13–16 September 1993. – P. 28.
- 1995 Interrelations of Fauna, Anthropogenous Factors and other elements of Ecosphere in the West of the Ukraine during Late Palaeolith // Ecosystem Evolution. – Moscow. – P. 61 (російський передрук монографії: Мацкевий Л. Г. Вопросы взаимозависимости фауны, антропогенного фактора и других элементов экосферы на западе Украины в позднем палеолите // Эволюция экосистем. – Москва. – С. 82).
- 1995a To the Interconnection of Mammoth and Anthropogenous Factors Problem // Cytologija. – Т. 37. – St.-Peterburg. – № 7. – P. 690–691 (рос. текст: Мацкевий Л. К проблеме взаимосвязи мамонта и антропогенного фактора // Цитология. – Т. 37. – Санкт-Петербург. – № 7. – С. 628).
- 1999 Map of the Tanged Points in the Western Ukraine // Tanged Points Cultures in Europe. – Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press. – P. 241–254.
- 2000 Living, Production and Storage Features in Sites of Western Ukraine // 6th Annual Meeting European Association of Archaeologists. – Lisbon, Portugal 10th–17th September 2000. – P. 106.
- Matskevych L. G.*
- 2005 Chapter 4. Archaeological sites in the Starunia area, fore-Garpathian region, Ukraine // Polish and Ukrainian geological studies (2004–2005) at Starunia – the area of discoveries of woolly rhinoceroses / M. J. Kotarba (ed). – Warszawa-Kraków. – P. 45–51.
- 2007 Археологічні пам'ятки в околицях села Старуня // Адаменко О. Наш майбутній дім – Екоєвропа. – Івано-Франківськ. – С. 162–165.
- Matskevoi L. G., Adamenko O. M., Pashkevich G. A. and Tatarinov K. A.*
- 1984 The Natural Environment and the Mesolithic Period in the Western Ukraine // Soviet Anthropology and Archaeology. – New York. – Vol. 22. – № 4. – P. 30–71.

**Leonid MATSKEVYJ,
Ihor KOCHKIN,
Halyna PANAKHYD**

RESULTS AND PERSPECTIVES OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH NEAR STARUNIA

17 archaeological sites have been discovered and researched during 1975–1982, 1985, 2005–2007 years near Starunia, Ivano-Frankivsk district, Ukraine. 30 archaeological settlements dated back from Paleolithic period until new age were researched.

At the beginning of the XX century well preserve unique fauna and flora the end of Pleistocene and beginning of Holocene have been found in the ozokerite mine near Starunia.

Archaeological excavations and researches of the ozokerite bog are very perspective. The human remains and artifacts of material and spiritual culture may be found in this place.